

Özer Soysal

XIX. Yüzyıl Sonlarında 'Türk Ulusal Kütüphanesi'ni Kurma Girişimi *

Bildiri konusu girişimi irdelemeye başlamadan önce XIX. Yüzyıl'ın ikinci yarısında Kütüphaneciliğimiz'in yaşadığı bir evrimi vurgulama ve kimi ilginç gelişmeleri, ana çizgileriyle de olsa, gözden geçirme gereği vardır.

Sözü edilen dönem, ilkin, kütüphane hizmeti'nin kurumlaşmasında alınan çok önemli bir aşamayı simgeler. Bu aşama, o güne dek daha çok bir vakıf kuruluş olmak bakımından devlet'in ilgi alanına girmiş kütüphane olgusu'nun 1869'da çıkarılan *Maarifi Umumiye Nizamnamesi* ile 'kamu görevi'; 'devlet sorumluluğunda bir hizmet' niteliği kazanması idi. Öte yandan, kütüphane hizmeti'ne, eğitimi bütün olarak yeniden örgütleme amacıyla çıkarılan bir Nizamname'de yer verme gereği duyulması devlet'in bu hizmeti yorumlayış biçimindeki değişimi yansıtmaya nedeniyle önem taşır. Böylece, varlık ve yaşama gücü yüzyıllar boyu salt kişisel etkinlikten kaynaklanagelmiş kütüphane kurumu, 'fıkhî' deyişle 'cihet' (1) olma niteliğinden sıyrılıp bir 'eğitim hizmeti' kimliği ile devlet görevleri arasındaki yerini almaktadır.

1869'u izleyen dönemde, öncelikle belirtilmek gereken iki girişimle karışılıyor. Bu girişimler, Kütüphanecilik yaşamımızın sadece sözü edilen dönemdeki durumu üzerine genel bir görüş vermekle kalmayıp, 'ulusal kütüphane' kavramı'na ilişkin iki sav'a kaynak olmak nedeniyle de üzerinde durulmaya değer niteliktedir.

Girişimlerden ilki, İstanbul'da bir 'Millet Kütüphanesi yapımı' nı gündeme getiren ve sonraları 'Türk Ulusal Kütüphanesi'ni oluşturma gibi bir amaca da yönelik olup olmadığı tartışılmış *Münif Paşa Layihası*'dır. 1869-1871 yılları arasında Maarif Meclisi Başkanlığı görevini yürüten Münif Efendi ile Hariciye Mektupçusu Ethem Pertev Paşa'nın düzenleyip Sadrazam Âli Paşa'ya (belki) birlikte sundukları Layiha, içeriğine dayanılarak, 1870-71'lere tarihlenebilir (2). Layiha üzerine 1964'te yapılmış bir değerlendirmede, «... 'Millet Kütüphanesi' tâbirindeki maksadın 'millî kütüphane' demek olduğu kabul edilirse, memlekete bir millî kütüphane kazandırma teşebbüsü-

* Onuncu Türk Tarih Kongresi (22 - 26 Eylül 1986, Ankara)'ne sunulan bildiri.

(1) Devlet'in asıl görevleri dışında, toplumca üstlenilmiş hizmet niteliğinde.

(2) Layiha'da geçen 'Darülfünunı Osmanî' deyişi, 1870'de bu adla yapılan ikinci 'üniversite kurma denemesi'ni vurgulamakta. 'Maarif Nizamnamesi Hümayunu' olarak anılan belge ise 1869'da çıkarılan 'Maarifi Umumiye Nizamnamesi'dir.

nün seksen-doksan yıllık bir geçmişi bulunduğu ortaya çıkar.» deniyor (3). Yayınlarından diğerinde de, «... 'Millet Kütüphanesi' tâbirinden 'millî kütüphane'nin kastedilmiş olması muhtemel» görülerek «Böyle bir ihtimalden yüründüğünde millî kütüphane fikrinin memleketimize Tanzimat devrinde geldiğini kabul etme»nin gerektiği öne sürülmüştür (4). Bir olasılığa bağlanarak ortaya atılan bu görüş, 'Millet Kütüphanesi'nin, İstanbuldaki vakıf kütüphanelerin nicelik ve nitelik yönünden içinde bulunduğu yetersizlik nedeniyle, «Bilâ istisnâ umûm ahâliye mahsûs olmak üzere» bir kütüphane kurma düşüncesinden kaynaklandığı, özellikle de bir dernek aracılığıyla gerçekleştirilmek istendiği göz önüne alınırsa, yeterince güçlü sayılamaz.

Maarif Nezareti'nce 1881'de yürürlüğe konan **Kütüphanelerin Sureti İdaresi**'ne ilişkin **Talimatname** ile 1883-1895/1300-1312 yılları arasında yayınlanan **İstanbul kütüphaneleri katalogları** gibi yakın dönem Kütüphaneciliğimiz'de önemli sayılabilecek gelişmeler bir yana bırakılırsa 1882'de **Kütüphanesi Umumi**'nin kuruluşu, konumuzla ilgili diğer sav'a dayanak yapılmak istenmesi nedeniyle ayrıca önem kazanıyor.

Niteliği üzerine değişik görüşler öne sürülmüş Kütüphanesi Umumi'den amaç, kimi kaynaklara göre, bir 'devlet kütüphanesi' ya da 'millî kütüphane' idi. Örneğin, Kütüphane'nin belgesel bir öyküsünü veren Muzaffer Gökman, O'nun 'devlet kütüphanesi' olarak kurulduğunu savunagelmıştır (5). 'Devlet kütüphanesi' biçimindeki bu nitelemenin Türk Kütüphaneciliği için taşıdığı anlam ve bundaki tutarlığı irdeleyen bir yazı'ya göre ise, böylesi nitelemeler «nesnetsizdir». Yazı, şu yorumu getirmekte: «... Kütüphanenin bir Devlet Kütüphanesi olarak kurulduğu söylenmekte ve yabancıların da 'Bibliothèque Nationale' demeleri, bu ifadeyi takviye eder şekilde kullanılmış hissinin vermektedir. Müessese, bir devlet kütüphanesi olarak kurulduysa, bu, tarihimiz için çok mühim bir olaydır. Fakat, böyle olduğuna dair kâfi vesika yoktur.» (6)

Öte yandan, Kütüphanesi Umumi'yi, «... modern bir şehir kütüphanesi idesinde bulunan» (7) kuruluş olarak tanımlamış İsmet Parmaksızoğlu, daha değişik ve ölçülü bir değerlendirme örneği veriyor.

Muzaffer Gökman, ortaya attığı sav'a yönelik eleştiri üzerinde dururken: «... Parmak basılan husus(un) doğru ve yerinde... ancak bir takım belgeler(in de) itilemeyecek nitelikte...» olduğunu söyleyerek diyor ki: «İstanbul o yıllarda Osmanlı İmparatorluğunun başkentidir. Şehirde birçok kütüphane vardır, tümü vakıf kuruluşlardır. Devlet kendi eliyle, 'mühürünü' vurarak bir kütüphane kurmak istemiştir. Uzun inceleme ve araştırmalardan sonra ilk 'Devlet' kütüphanesi olan 'Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ni kurmuştur... Kütüphanenin kuruluş yıllarında 'millî' kelimesi kanımca kaçınılan,

(3) Müjgân Cunbur. «Münif Paşa Lâyihası ve Değerlendirilmesi», A. Ü. DTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi II (2-3, 1964), 229. s.

(4) Müjgân Cunbur. «Tanzimat'ın Kütüphaneciliğimize Etkileri», Türk Tarih Kurumu Belleten XXVIII (112, 1964), 698. s.

(5) Beyazıt Umumi Kütüphanesi (Restorasyon'dan Sonra Yeni Hüviyetile) (Ankara, Maarif Vekâleti, 1956), 1. s.

(6) Muharrem D. Mercanlîgil. «Beyazıt Umumi Kütüphanesi' Vesilesiyle», Türk Kütüphaneler Derneği Bülteni TKDB V (2, 1956), 170-171. ss.

(7) «Kütüphaneler ve Evrim», TKDB XIII (1-2, 1964), 3. s. Ayr. bkz.: Cunbur, «Münif Paşa Lâyihası...», 230. s.

kullanılmayan bir kelimedir. Yine kanımca, bu kütüphane 'Devlet' (kütüphanesi) ve ilk kurulan 'millî' kütüphanedir.»⁽⁸⁾

Eldeki bilgilere göre, Kütüphanei Umumi'nin kuruluşuna ilişkin en eski resmi belge, Maarif Nezareti'nden Sadaret'e sunulan 9 Zilkade 1299/9 Eylül 1298 tarihli **arize**'dir. Arize'de «... İstanbulda maruf ve meşhur olan kütüphanelerden maada bazı cami ve türbelerde ve ücra mahallerde bir hayli kütüp mevcut olup bunlar ise hiç bir vakit açılmadığı cihetle istifadeden sakıt ve müruru zaman sebebiyle ve asla tamiratına bakılmamak hasebile mahv ve telef olmakta ve istiladide olan mahallerde bulunan kütübü islamiyenin dahi celbine çalış(ıl)makta» bulunulması nedeniyle... «ba'dezin tedvin ve temsil olunacak kitapların birer ikişer cildi münasip bir mevkide bir kütüphanesi umumi ittihazile oraya vazı» gereği vurgulanarak «Bayezid İmaret-i ile Misafirhanesi Askerî beyninde vaki... ebniye(nin)... kütüphanesi umumiye tahvili(nin) münasip gibi mütalaa» bulunduğu belirtilir. Arize, 13 Zilkade 1299/14 Eylül 1298 gün ve (Sadrazam) Sait (Paşa) imzalı **arz tezkiresi** ile Saray'a iletilmiştir. Arz tezkiresi'nde de: «Bayezid İmaret-i ile Misafirhanesi Askerî beyninde vaki... ebniye(nin)... kitapça olan noksanı bir taraftan peyderpey tabolunmakta olan asarın kütüphaneye vaz'a şayan olanlardan ikmal edilmek üzere o misilli perakende ve müteferrika suretile şurada burada bulunan kütübü mevkufeî eslaf celb ve cem olunarak kütüphanesi umumiye tahvili» görüşe sunulmaktaydı. Demek ki, gerek Maarif Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen **arize** gerekse Sadaret'ten Saray'a iletilen **arz tezkiresi**'nde bir 'devlet kütüphanesi' kurma amaç ve istemi yoktur. Arize ve arz tezkiresi gibi **irâde-i seniyye** de «... ebniyenin kütüphanesi umumiye tahvili»⁽⁹⁾ yolunda çıkar (14 Zilkade 1299/15 Eylül 1298). Kütüphanesi'nin oluşumu sırasında Sadaret'te bulunan Mehmed Sait Paşa'nın da, 'icraatını' ayrıntılarıyla dile getirdiği **Hatıratı**'nda, «Bayeziddeki umûmî kütüphanâ» deyişini kullandığı⁽¹⁰⁾ gözlenmektedir.

Son olarak, gerçekte bir 'millî kütüphane' amaçlanmasına karşın 'millî' kelimesini kullanmamak için' değişik bir deyiş yeğlenmiş olabileceği varsayımının da inandırıcı sayılamayacağı belirtilmelidir. Nitekim, 'kütüphanesi umumiye' ilişkin gelişmeleri haber konusu yapan kimi yayın araçları, 'millî kütüphane' terimini kullanmada sakınca görmez. Ancak, bu kullanım, Kütüphanesi'nin kimlik ve niteliğini vurgulamaktan çok, belki, bizde 'merkezi', 'umumi', 'millî', ya da 'devlet' kütüphanesi kavramlarının doğru algılanamamasına ilginç bir kanıt tutulabilir⁽¹¹⁾. İstanbul'da çıkan ve bu konudaki ha-

(8) **Kitaplar Arasında 44 Yıl. Muzaffer Gökman'ın Anıları, Gözlemleri ve Eleştirileri** (İstanbul, Eğitim-Öğrenci Yayınları, 1977), 168. s., dipnot/dt. 114. Ayr. bkz.: Hasan Duman. «Bayazıt Devlet Kütüphanesi'nin Dünü-Bugünü-Geleceği», **Bayazıt Devlet Kütüphanesi 100 Yaşında** (İstanbul, Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi, 1984), 3. s.; Atilla Çetin. «İstanbul'da Kütüphane-i Umûmî Kurulması Hakkında H. 1287/1870 Tarihli Tipik Bir Belge», **Anl. kyn.**, 119. s.

(9) «Arize», «arz tezkiresi» ve «irâde-i seniyye» metni, Gökman, **Bayezit Umumi Kütüphanesi...**, 4-5. ss., dt. 9, 11, 12'de verilmiştir.

(10) Mehmed Said. **Said Paşanın Hatıratı** (Der-saadet, Sabah Matbaası, 1328), I, 158-159. ss.

(11) 'Kütüphanesi Umumi'nin nitelenişinde düşülen yanlış, (kimi batı dillerinde 'eyalet kütüphanesi'ni anlatmak üzere üretilmiş) devlet kütüphanesi' terimi'nin yansıttığı gerçek kavramsal öge anımsanırsa, daha da belirginleşir. 'Devlet kütüphanesi', eyaletlerden oluşan ülkelerde, eyalet fonları ile beslenen; devlet görevlisi ve bir ölçüde de eyalet vatandaşlarının yararlanmasına açık kuruluşlardır. Yalnız böylesi bir olgu için geçerli olan terim'in bizde 'millî kütüphane' karşılığı, ya da İstanbul örneğinde olduğu gibi kütüphanelerimizden birine ad ve kimlik yapılarak, kullanılması ise çelişki yaratmıştır. Kütüphanecilik Yazınımız'da 'devlet kütüphanesi' terimi ilk kez Hamit Zübeyr Koşay'da geçer (1925). O'nu, 1930'lu yılların ortasından başlayarak, Adnan Ötügen izleyecektir. İkisi de, terim'le, 'millî kütüphane'yi amaçlamıştı.

berleri yine Gökman'ca 'Kütüphanesi Umumi'nin devlet kütüphanesi' ve 'milli' olduğunu kanıtlayıcı belgeler arasında sayılmış **La Turquie**'nin tutumu da böyledir. **La Turquie**, Ekim 1882 - Temmuz 1884 tarihleri arasında yayınlanmış sayılarında önce, 'umumi/halk', sonra 'milli/Osmanlı umumi', bir süre de yalnız 'milli kütüphane' terimini kullanır. Yukarıda belirtildiği gibi, Sait Paşa da, 'milli' ya da 'devlet kütüphanesi' yollu nitelemeler yerine, 'umumi kütüphane' demeyi uygun buluyor.

Görülüyor ki, ne Münif Paşa Layihası'na konu olan 'Millet Kütüphanesi', ne de 1880'li yılların ürünü '**Kütüphanesi Umumi**'nin bir '**devlet kütüphanesi**' ya da '**milli kütüphane**' olarak tasarlandığını düşündürecek sağlıklı verilere sahibiz. Oysa, 1880'de Başkent'te bir '**devlet kütüphanesi**' kurulması amacıyla girişimlerde bulunulduğunu gösteren başka belgelere tanık olunuyor. Üzerinde duracağımız girişim, 1879'da İsveç'ten İstanbul'a gelip yerleşmiş; 1884'te müslüman ve Osmanlı vatandaşı olarak Ali Nuri adını alan **Gustaf Noring**'den kaynaklanmaktaydı.

Gustaf Noring ilginç bir kimlikle karşımıza çıkmakta: 1861 Malmö doğumlu; Noring'in yaşam ve kişiliğini yıllardır araştırılagelen İsveçli Türkolog Gunnar Jarring'in canlı çizgilerle yaptığı tanımlamaya bakılırsa, yazar-gazeteci-çevirmen, kitap düşkünü, gezgin, ticari temsilci-girişimci, diplomat, Doğu dünyası ve Türkiye'ye karşı da özel ilgi duyan bir kişiydi (12). Osmanlı vatandaşlığına geçişini izleyen yıllarda Tunuslu Mahmut ben Ayad Paşa ya da Mısır Hıdivi'nin kızı olduğu sanılan Hayriye Hanım'la evlenmiş ve Türk Dışişleri'nde görev almıştır. Rotterdam'da Başkonsolos iken 'Jöntürk akımına karıştığı' suçlamasıyla 1901'de işine son verilerek (101 yıl - sonra ömür boyu) hapis cezasına çarptırılır. 1908'e değin Avrupa'da Abdülhamit'e karşı siyasal etkinlik içindedir. Meşrutiyet üzerine Türkiye'ye dönen Ali Nuri Bey 1934'te '**Dilmeç**' soyadını alır, 8 Kasım 1937'de yaşamdan göçer (13).

Gustaf Noring, Türkiye'ye gelmeden önce ve sonraları İsveç Krallık Kütüphanesi Müdürü **Gustaf Klemming**'e değişik nedenlerle bir dizi mektup yazmıştır. Çoğu adı geçen Kütüphane'de saklanmakta olan mektuplardan 12 Kasım 1879 tarihli Noring'in «Türkiye'de araştırma yapma» isteği ve «gerekli izni alabilirse Türk arşivlerine göz atma» düşüncesini yansıtmaktadır. Ancak, aşağıda sözü edilecek bir diğer mektuptaki anlatım, Krallık Kütüphanesi Müdürü'nün bu düşünceyi yeterince 'ağırbaşlı' bulmadığını gösteriyor.

1880 yılı'nda İstanbul'dan yazılmış ve inceleme olanağı bulduğumuz mektuplardan özellikle ikisi ilgi çekicidir (14). Söz konusu belgelerden, No-

(12) Nitekim, 1877'de «Doğu Sorunu Üzerine Birkaç Düşünce» başlıklı (11 sayfalık) çalışması yayımlandığında daha 16 yaşındadır.

(13) Geniş bilgi için, bkz.: Gunnar Jarring, «Bibliofilen Ali Nouris pa Upprättandet av ett Turkiskt Nationalbibliotek»,/Kitap Düşkünü Ali Nuri'nin Bir Türk Ulusal Kütüphanesi Kurma Konusunda Düşüncükleri/Svenska Forskningsinstitutet i İstanbul Maddeländen (7, 1982), 28-40. ss.

(14) Kungliga Biblioteket (Stockholm)/(Yazmalar Bölümü), (Dosya) Ep. (Epistol) K. (Klemming) 3:9. Belgelerin sağlanması ve Türkçeye kazandırılışında gösterdikleri içten ilgi için Sayın Durusoy Yazan, Doç. Ulla Ehrensveard ve Doç. Dr. Semih Tezcan'a borçluyum.

ring'in kurulmasını tasarladığı 'devlet kütüphanesi'ne ⁽¹⁵⁾ ilişkin görüş ve bu yönde attığı adımların neler olduğunu ana çizgileriyle izleyebiliyoruz.

21 Mayıs 1880 tarihli mektup'ta Noring, Klemming'in «Türkiye'de hiçbir şey yapılamaz» yollu görüşüne de «böylece güzel bir karşılık vermiş olacağını» belirterek, şunları yazar: (kendisi), «... çeşitli ataklardan sonra, (Türk) Milli Eğitim Bakanı'nın ⁽¹⁶⁾ (İstanbul'da) bir devlet kütüphanesi kurulması yolunda karar vermesini sağlamayı başarmıştır.» «Şimdilik geçici bir ön taslak» biçiminde nitelediği tasarı'ya göre, «Lise'nin ⁽¹⁷⁾ birkaç odasına, kütüphane'nin çekirdeğini oluşturmak üzere, el konup yerleştirilecek; daha sonra da Sultan, çıkaracağı fermanla, hocalara, başlangıçta sınırlı sayıda kalmak koşuluyla, camilerde bulunan yazma ve kitaplardan bu kütüphaneye başta bulunmalarını emreder (tir).» Öte yandan, «Ülkede kitap basanlar da yaptıkları her yayından birkaç örneği devlet kütüphanesi'ne vermekle yükümlendirilecek»ti. «... Yabancı kitapların sağlanmasında, sanıyorum ki hiç değilse başlangıçta ağırlığın sadece Doğu dünyasına değgin ürünlere verilmesi zorunludur. Ancak, bu konuda direnişle karşılaşılacağından çekiniyordum. Çünkü, yabancı kitaplarla doğu kaynaklı olanları yan yana getiren bir kütüphanenin öyle kolayca benimsenip onaylanmayacağı kanısındayım. Avrupa'da yayımlanmış kitapların satın alınması işine gelince: doğal olarak, paranın çekiciliğine Türklerin karşı koyamayacağını bildiğimden, kolayca birtakım rüşvet dolapları döneceği ve kitaplar alınırken belli ölçüde kişisel çıkar gözetileceğinden çekinmiyorum değilim. Bu, aslında, üzüntü verici bir şey. Ne var ki, bence böylesi davranışlar, hayırlı bir girişimi hoşgörüsüzlük yüzünden çıkmaza sokmaktansa, biraz anlayışla karşılanmak gerekir. Bilmem bu konuda ne demeli? Avrupa kaynaklı kitaplardan oluşan bir kütüphane, kuşkusuz, sadece bundan danışma kütüphanesi olarak yararlanacaklar için değil, Avrupa eğitim ve kültürüne eğilimli Türkler için de çok yararlı olacaktır. Ayrıca, bu tür kitapları şimdiden satın almaya kalkışmak türlü karışıklığa yol açacağından, hem bir gösteriş hem de amaç dışına taşma gibi yorumlanabilir. Kısaca, camilerdeki zengin birikimle gazete ve yayınevlerinden gelen yayınlara gecikmeden sahip çıkarak bir kütüphane kurmak; Avrupa basımlı kitapları ise yalnız bunlardan yapılacak kısıntılarla edinmek tek çıkar yol olsa gerektir. Çünkü Türkiye'nin ekonomisi, verilen tüm güzel sözlere karşın, en azından şu sıralarda, kesinlikle, yeter sayıda yetenekli kişinin hizmete alınmasına elverişli durumda değil...»

'İstanbul'da bir devlet kütüphanesi kurma tasarımı' ile ilgili olarak Gustaf Noring'e verilmiş 'yabancı uzman/meslek adamlarından bilgi ve görüş alma' görevi gereği yazıldığı anlaşılan satırlar, Klemming'den düşüncelerini bildirmesi dileğiyle sona ermektedir.

Klemming'e gelen **22 Haziran 1880** günlü mektuptan, önce, Noring'in gerekli izni alarak Abdülhamit'in özel kütüphanesi'ni gözden geçirme olanağı bulunduğunu öğreniyoruz. Kütüphane, tümü yazma, yaklaşık 5000 cilt kitabı

(15) Noring'in mektuplarında kullandığı 'devlet kütüphanesi' terimi ile ulusal kütüphane'yi amaçladığı, kuruluş'un oluşum biçim ve işlevleri konusunda yaptığı açıklamalardan anlaşılmaktadır. Ayr., adı 18 no.lu dt.'ta geçen kaynaktan yapılmış alıntıya bkz.

(16) Mektup'ta ad verilmemekle birlikte tarih, Münif Paşa'nın Maarif Nazırlığı görevini (ikinci kez) üstlendiği döneme (18.IV.1878 - 12.IX.1880) rastlamaktadır.

(17) Jarring'e göre, 'büyük olasılıkla Galatasaray Lisesi'. Anl. kyn., 36. s.

ıçermektedir. «... Özellikle Arapça yazılmış ve kusursuz bir devlet kütüphanesine temel olacak zenginlikte kitap birikimi vardı. Ancak, 'Sultanın kütüphanesinde Bizans Tarihindeki kimi boşlukları doldurmaya yarayacak Yunanca kitaplar bulunduğu' yolunda Alman ve Fransız kaynaklarınca dile getirilmiş umudun boş olduğu anlaşılıyor. Yunanca yazma kitap sayısı 30-35 dolayında; bunların da sadece XIII ve XIV. Yüzyıldan kalma birkaç tanesi anılmağa değer niteliktedir... Latince olanlarla kütüphane'deki diğer (yabancı?) metinlerin hepsi ayıklama yapılmaksızın, Macaristan'a armağan edilmiş...(tir). Söz konusu devlet kütüphanesi'ne ilişkin tasarı kesinlik kazanınca durumu size bildireceğim. Şimdi işbaşında bulunan Kültür Bakanı görevde kalırsa sanırım bir şeyler olabilir (18). O'na giden yolları açmak için gerekli şeyleri yapmış bulunuyorum. Bakalım bunlar bizi istediğimiz amaca ulaştıracak mı?»

Noring, sonraki mektuplarında 'devlet kütüphanesi' üzerinde durmamıştır. Ancak 1902'de **Ur gamla gömmor...** başlığı ile yayınladığı kitapta geçen ve bilgiye erişimde karşılaştığı güçlüklerin dile getirildiği satırlar düşündürücü «... Eski yazma metinler üzerinde araştırma yapmanın zorlukları, en başta, Türkiye'de derlitoplu bir ulusal kütüphane ya da ülke çapında herhangi bir arşiv bulunmayışından kaynaklanıyor. Memleketin her yanında, cami, tekke, ya da dini vakıfların kütüphanelerine dağılmış az çok değerli dermelere rastlanabilir. Özellikle İstanbul için bu dağınıklık, söz konusu kitaplar ulusal bir kütüphane'de derlenip toplamıncaya dek, sakıncalı değil yararlı olmaktadır. Şimdiki durumda böylesi dermeler, Başkent'te sık sık çıkan yangınlara karşı, daha iyi korunmuş oluyor.» (19)

1880'li yılların gözlemi, Noring'in girişiminin somut sonuç getirmediğini ortaya koymaktadır. 1869-1891 yılları arasında eğitimi yeniden örgütlemeyönetim çalışmalarını yürütmüş sorumlulardan birisi, öncelikle de günün Maarif Nazırı, olarak Münif Paşa'nın bu konuda nasıl bir değerlendirme ve davranış içine girdiğini belgelendirebilmiş değiliz. Bununla birlikte, Gustaf Noring, Bakan'ın İstanbul'da bir 'devlet kütüphanesi' kurulmasına 'karar verdiğini' belirtmeden öte kuruluş çalışmalarının başlatılacağı yer ve derme oluşturma yolları üzerine de ayrıntılı bilgi iletmişine göre, tutumu olumluydu. Girişimin, kütüphane hizmeti'ne değişik bir anlayışla yaklaşılın, üstelik bu alandaki etkinliğin planlanmasında sorumluluk almış Münif Paşa'nın işbaşında bulunduğu döneme rastlaması Noring'in söylediklerini doğrulayıcı tanıtılar sayılabilir. Anılan nedenler, bizde bir 'devlet kütüphanesi' (ya da 'ulusal kütüphane') kurma girişiminin, hiç olmazsa şimdilik, 1880 yılında gündeme geldiği varsayımını tutarlı kılacak güçtedir.

Bildiri'yi, Kütüphanecilik Tarihimiz bakımından önemli bir olgunun tartışılmasına olanak veren Gunnar Jarring'in konu'ya ilişkin değerlendirmesini gözden geçirerek, bitireceğim.

(18) Bu tümceden, bir hükümet değişikliği beklentisi çıkarılabilir. Nitekim, Münif Paşa'nın Maarif Nazırı olarak yer aldığı Ahmet Arifi Paşa Hükümeti 18 Ekim 1879'da görevi bırakınca 19 Ekim 1879'da Mehmet Sait Paşa'ya kurdurulan yeni hükümet'te önce yerini koruyan Münif Paşa (Noring'in mektubundan iki buçuk ay sonra) 12 Eylül 1880'de hükümet'ten ayrılır.

(19) **Ur gamla gömmor-en gärd at det förflutna/Gizli Köşebucaklardan-Geçmişin Bir Kanıtı**/(Malmö, Tidningens Aktiebelags Tryckeri, 1902), 17. s.

Jarring, incelemesi'nde, 'devlet kütüphanesi kurma' girişiminin 'Türk Kütüphaneciliği yönünden anlamı' ya da 'bu girişimin o günkü sosyo-kültürel gelişimle niçin ve ne ölçüde ilişkilendirilebileceği' konusuna, belki dönem'in özelliklerine uzak kalışı yüzünden, girmiyor. Ancak, tartışmayı gerektirir iki yorumla karşımıza çıkmakta. Bunlardan ilki, Gustaf Noring'in neden bir 'devlet kütüphanesi kurma' önerisi getirdiğidir. Jarring'in yorumuna göre, «kitap konusundaki genel ilgi ve sevgisi O'nu, kendiliğinden bir ulusal Türk Kütüphanesi kurma düşüne sürükleyebileceği» gibi, Noring'i bu yolda esindirici diğer etken **Alfio M. Grassi** olabilir ⁽²⁰⁾. Jarring, «... Noring'in Türkiye'ye gitmeden önce bu ülke üzerine yazılmış İsveççe kitapların tümünü okuduğunu kestirmek güç değildir...» demektedir. Grassi'nin 1833'de yayınladığı ve 'saray kütüphanesi'ne de değinilen **Turkiska Kartan...** başlıklı kitabı ⁽²¹⁾ ise, bir olasılıkla, bu esinlenişin kaynağı sayıyor. Ne var ki, Grassi'nin söz ettiği 'saray kütüphanesi' ile Noring'in 'ulusal' ya da 'devlet kütüphanesi' tasarımı, nitelikleri nedeniyle, bu olasılığı kuşku kılmaktadır. 'Ulusal kütüphane' bilincine daha XVI. Yüzyıl'da ulaşmış; bunu izleyen yüzyıl'da (1661) 'yayın derleme' sorununa eğildiği gözlenen bir ülkeden gelen Noring, sanırım, 'ulusal kütüphane' ile Grassi'de anılan 'Osmanlı saray kütüphanesi' arasındaki ayrımı sezecek durumdaydı. Jarring'e böyle bir etkileniş düşündürülen şey, herhalde, Grassi'den yaklaşık elli yıl sonra bu kez Noring'in (22 Haziran 1880 günlü mektubunda) 'sultanın kütüphanesi'ni, «Geleceğin Türk Devlet Kütüphanesi için kusursuz bir çekirdek» biçiminde nitelenmesi olacaktır.

Öte yandan, yazısı'na ekli İngilizce Özet'te Jarring, Gustaf Noring'in 'sultanın özel kütüphanesini gördükten sonra' «... bu ziyaretin O'nu 'Türk Ulusal Kütüphanesi' için bir plan tasarlama çabasına ittiğini; o yüzden de Stockholm'deki Krallık kütüphanesi Müdürü ile iletişim kurduğunu» söylemiştir. Jarring, Özet'i, «... incelemesinde Noring'in kütüphane organizasyonuna ilişkin görüşlerini ele aldığını» ⁽²²⁾ vurgulayarak sonuçlandırmakta.

Özet'teki anlatımdan, Noring'de 'kütüphane organizasyonu' ya da 'Türk Ulusal Kütüphanesi üzerine plan geliştirme' düşüncesinin, sanki, sultan'ın özel kütüphanesini gezdikten sonra doğduğu gibi bir anlam çıkıyor. Böyle bir sonuç, gerçekte, olgu'nun nitelik ve akışına ters düşer. Çünkü, Gustaf Noring daha söz konusu kütüphaneyi görmeden yazdığı (21 Mayıs 1880 günlü) mektupta 'devlet kütüphanesi' tasarımıyla ortaya çıkmaktadır. Ancak sonraki (22 Haziran 1880) mektupta: «... gerekli izni alarak Abdülhamit'in Kütüphanesini gözden geçirdiğini» belirtmekte. Yine mektuptan, özel kütüphane'nin öncelikle yazma zenginliği nedeniyle İsveçli'nin ilgisini çektiği anlaşılmaktadır ki Abdülhamit'in Kütüphanesini 'kusursuz bir devlet kütüphanesi için temel nitelikte' görmesinin nedeni de budur.

Mektuplar, Noring'in İstanbul'da bir 'ulusal kütüphane' kurma tasarımını belli ölçüde somutlaştırmakla birlikte kendisini bu çabaya iten neden tartışma götürür. Acaba araştırmacı kişiliğinden kaynaklanan kitap-belge düşkünlüğü ile bilgiye ulaşımında karşılaştığı engeller, gerçekten O'nu bir 'ulusal

(20) Jarring, 39. s.

(21) *Türkiska Kartan eller Ottomaniska Rikets Religjös, Civla och Militära Organisation/ Türk Haritası ya da Osmanlı İmparatorluğu'nun Dini, Sivil ve Askeri Düzeni/Ölver-sättning auf Gustaf Montgomery (Örebro, Tryckt hos N.M. Lindh, 1833), 240. s. v.s.*

(22) Jarring, 40. s.

kütüphane'nin sağlayacağı yarar üzerinde düşündürmüş ve bu nedenle saray kütüphanesi'ni girişimine en uygun çıkış noktası mı görmüştü; yoksa, (kişisel yetenek ve alışkanlıklarına da çok yatkın) böyle bir öneriyle, Osmanlı devlet adamlarını gelecekte uygulamaya koymayı düşlediği başka tasarımlara (23) ısındırmayı mı amaçlıyordu?

(23) Bunlar arasında, özellikle ticari nitelikte olanlar önemli yer tutuyor. Örneğin daha 1878'larda Alman demiryolu kralı ve 'Bağdat Hattı' işini yakından izleyen Strousberg'le ilişki kurduğu, 1881 yılında Avrupa'nın çeşitli başkentlerinde Strousberg Firması'nın temsilcisi olarak dolıştığı, 1883'te bu kez İstanbul'a telefon şebekesi kurulmasına yönelik yeni bir proje ile Türk ve İsveç Hükümetlerine başvurduğu gözlenmekte. Diğer girişimleri konusunda, Gunnar Jarring'in 'Ali Nuri Bey' üzerine yayınladığı üç makaleden Şahin Alpay'ın yaptığı şu derleme'ye bkz.: «... Bir Osmanlı Vikingi...» Tarih ve Toplum (3, 1984), 70-73. ss.